

Abdulatif ABDUMALIKOV,

Farg'ona davlat universiteti dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

E-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti I.B.Siddiqov taqrizi asosida

IJTIMOYIY TARAQQIYOTNI TA'MINLASHDA TABIAT-JAMIYAT-INSON MUNOSABATLARINI BOSHQARISHNING EKOLOGIK-AXLOQIY ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlashda tabiat-jamiyat-inson munosabatlarini boshqarishning ekologik-axloqiy asoslari, jamiyatni ekologik barqaror rivojlantirishning ma'naviy-axloqiy omillarini, obyektiv va subyektiv shart-sharoitlarini ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Jamiyat, ijtimoiy determinantlar, ijtimoiy ong, ekologik axloqiy normalar, ekologik xavfsizlik, ekologik axloq.

ЭКОЛОГО-ЭТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ОТНОШЕНИЯМИ ПРИРОДА-ОБЩЕСТВО-ЧЕЛОВЕКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье научно анализируются эколого-этические основы управления отношениями природа-общество-человек, морально-этические факторы, объективные и субъективные условия экологически устойчивого развития общества в обеспечении социального развития.

Ключевые слова: Общество, социальные детерминанты, общественное сознание, экологические моральные нормы, экологическая безопасность, экологическая этика.

ECOLOGICAL AND ETHICAL PRINCIPLES OF MANAGING NATURE-SOCIETY-HUMAN RELATIONS IN PROVIDING SOCIAL DEVELOPMENT

Annotation

This article scientifically analyzes the ecological-ethical bases of managing nature-society-human relations, moral-ethical factors, objective and subjective conditions of ecologically sustainable development of society in ensuring social development.

Key words: Society, social determinants, social consciousness, ecological moral norms, ecological safety, ecological ethics.

Kirish. Asrlar davomida tarixan shakllangan barcha jamiyatlar milliy doiradagina emas, turli sivilizatsiyalar va xalqlarning madaniyati doirasida o'zaro muloqotda bo'lgan. O'zga ma'naviyat ta'sirini aks ettira olganligi sababli ham o'ziga xosligini saqlab qolgan. "Haet tashqi belgilarining umumiyashuvi va birxillashuvi tendensiyalari qanchalik kuchayib borgani sari, kishilar o'zlarining ichki dunosini tavsiflovchi an'analar, din, o'z xalqining madaniyati kabi komponentlarni ko'proq e'zozlaydilar[1].

Tashqi hayot, dunyo qanchalik ochiq, demokratik bo'lgani sari insonning ichki olami, perseptiv-kognitiv dunyosi ham shunchalik ochiq, demokratik bo'lishi darkor. Tashqi dunyodagi, jamiyatdagi demokratizm (ijtimoiy demokratizm) insonning ichki dunyosidagi, ruhiyati va qalbidagi demokratizm (kognitiv demokratizm) orqaligina qimmatlidir. Fuqarolik jamiyati haqida gap ketganida ijtimoiy ongning mazkur ichki, kognitiv demokratizmga ta'siri, undan keyin ijtimoiy munosabatlarga bog'liqligi nazarda tutilishi darkor. Agar fuqarolik jamiyati inson manfaatlarini o'zining oliy qadriyatlarini deb bilsa, undagi demokratik qadriyatlar individdagi, insondagi kognitiv demokratizmga aks etishi zarur. Fuqarolik jamiyatida ushbu ikki demokratizm dialektik uyg'unlashadi.

Fuqarolik jamiyati bilan ijtimoiy muhit dialektik rivojlanadigan fenomenlar sirasiga kiradi. Ijtimoiy makon, muhit ongga qanday ta'sir etsa, ong ham muhitga, ijtimoiy makonga shunday ta'sir etadi. Biroq ijtimoiy makon, muhit obyektiv borliq sifatida ta'sir etadi, ong esa subyektiv fenomen tarzida insonni obyektiv borliqni o'zgartirishga yetaklaydi. Obyektivlik va subyektivlikning uyg'un kelishi sotsial tizimning yaxlit voqelik sifatida, inson va jamiyat hayoti umumiy qonunlarga muvofiq rivojlanishidan darak beradi. Ularni bir-biriga qarshi, antipod qilib qo'yish mumkin emas, gnoseologik izlanishlar ular o'rtasidan farq, tafovut qidiradi. Aslida bunday izlanishlar ham inson va jamiyat hayoti umumiy qonuniyatlarga muvofiq rivojlanishini mutlaq rad etmaydi. To'g'ri, inson ongi beorom izlanishga, yangi-

yangi muammolar va ularning yechimlarini topishga moyil, uni har diom ham tayyor postulatlar, yechimlar qoniqtiravermaydi. Yangilik, betakrorlik, o'z "Men"ni izlash subyektiv fenomenning sotsiokreativ mohiyatidir.

Ekologik madaniyat bo'lajak mutaxassisning tabiatga oqilona munosabatda bo'lishining rivojlanish darajasini ko'rsatadi va aniq tashkil etilgan bilimlilik simbiozini, tabiiy jarayonlarni baholash va tartibga solish, bu boradagi har qanday vazifaga ijodiy yondashish va aniq yo'naltirilgan maqsadga muvofiq ravishda vaziyatga ko'ra harakat qilib, o'z rejasini amalga oshirishni ifodalaydi. Talabalar ekologik madaniyati tabiatga estetik va aksiologik munosabatda bo'lishni ham nazarda tutadi. Talabalar ekologik madaniyatining asosiy, bir-biriga bog'liq tizimli tarkibiy qismlari ehtiyojga asoslangan, kognitiv, tashkiliy-faoliyatga oid va ergonomik jihatlarini tadqiq etish uzliksiz jarayon hisoblanadi. Shuningdek, talabalarning ekologik madaniyat elementlariga bo'lgan talablarini inobatga olgan holda, ularni tiklash va rivojlantirishga e'tibor qaratish, talabalarni ulardan bahramand qilishda madaniy muassasalarni keng jalb qilish, ekologik ta'lim-tarbiya va targ'ibot-tashviqot olib borishning institutsional tizimini takomillashtirish, ularni sifat jihatidan yuqori bosqichga chiqarishning zamonaviy jihatlarini ochib berilgan.

Jamiyatni ekologik barqaror rivojlantirishning ma'naviy-axloqiy omillarini, obyektiv va subyektiv shart-sharoitlarini ilmiy tahlil qilish insoniyat sivilizatsiyasi istiqbollarini belgilab beradi.

Mamlakatimizda fuqarolar hayoti uchun zarur ekologik xavfsiz muhitni ta'minlash, tabiatni muhofaza qilish va tabiat resurslaridan samarali foydalanish, milliy davlat hududida "tabiat-jamiyat-inson" tizimi munosabatlarini muvofiqlashtirish ishlari keng amalga oshirilmoqda. Globallashuv sharoitida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va ekologik xavfsizlikni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda"[2]. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, ekologik xavfsizlikni ta'minlash institutsional tizimini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etish hamda

ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo'lgan xulosalarni ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Materiallar va metodlar. Ma'lumki, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini oqilona boshqarishning dastlabki nazariy-metodologik asoslari Zadushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da, keyinchalik Sharq uyg'onish davri mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida keng yoritilgan va ular bugun ham, tarixiy ma'naviy meros sifatida, muhim nazariy-metodologik, ilmiy-amaliy, pedagogik-didaktik ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Jamiat taraqqiyotining har bir bosqichida inson va tabiat munosabatlariga turli uslubiy yondoshuvlar, muqobil ilmiy qarashlar, baholash mezonlari shakllangan bo'lib, uning sabablarini ekologik ongning darajalari, paradigmalari o'zgarishidan qidirish kerak. Lekin, ijtimoiy munosabatlar mohiyatini, rivojlanish darajasini baholaydigan mezonlar tarkibida ekologik axloq doimo ustuvor ahamiyat kasb etgan. Masalan, Zardusht ta'limotiga ko'ra, tabiatga nisbatan qilingan har qanday vahshiylik katta gunoh hisoblangan[3] va insonning tabiatga munosabat mezonlari, uni muhofaza qilish mas'uliyati va burchining axloqiy normalari, tabiatga nisbatan qilingan har qanday jinoyat uchun jazo kodeksi ishlab chiqilgan[4].

Ayni paytda, Sharqning buyuk faylasuflari Forobiy, Beruniy, Ibn Sino va boshqa mutafakkirlar ijodida axloqning "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini boshqarishdagi roli haqidagi nazariy xulosalar, metodologik tavsiyalar, amaliy takliflar hozir ham o'z ilmiy ahamiyatini yo'qotmagan.

Ekologik axloqiy normalarning vujudga kelishi obyektiv jarayon bo'lib, konkret tarixiy ekologik vaziyat taqozosidir; ikkinchidan, "tabiat-jamiat-inson" tizimi munosabatlarini boshqarish zaruriyatiga doir muqobil ekologik axloqiy ta'limotlar jamiyat rivojlanish darajasiga mos keladi; uchinchidan, biosfera ekologik muvozanati, tabiatni muhofaza qilish ma'naviy-axloqiy normalar faoliyati uchun obyektiv shart-sharoitlarni va subyektiv omillar tizimini taqozo qiladi; to'rtinchidan, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini haqidagi tarixiy merosni ijodiy rivojlantirish, uning samarali usul-vositalariga bog'liqdir.

"Tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini, muqarrar ravishda, ekologik axloqiy normalalar bilan determinlashgan bo'ladi. Ayniqsa, ekologik xavfning globallashtirish ketishi, umuminsoniy ekologik qadriyatlarni ustuvorlashtirmoqda. Buni obyektiv qonuniyat tarzida e'tirof etish zarur.

Darhaqiqat, "turli qadriyatlarining umuminsoniy negizda uyg'unlashuvi, sivilizatsiyalararo muloqotning yangicha sifat kasb etishi, ekologik ofatlar paytida o'zaro yordam ko'rsatish imkoniyatlarining ortishi — tabiiyki, bularning barchasiga globallashtirish tufayli erishilmoqda"[5].

Muhokama va natijalar. Hozirgi davrda ekologik muammolarning keskinlashib va globallashtirish ketishi bilan ekologik axloq normalarining regulativ funksiyasini takomillashtirishga ehtiyoj ustuvorlashmoqda. Bu esa, unga ta'lim-tarbiya tizimida alohida e'tibor berishni taqozo qiladi. Biroq, ekologiyaga oid mavjud darsliklarda, uning ma'naviy-axloqiy jihatlari, bizning nazarimizda, kam e'tibor berilmoqda. Masalan, X.T.Tursunov, T.U.Raximova tomonidan yaratilgan "Ekologiya" o'quv qo'llanmasida ekologiyaning ma'naviy-axloqiy masalalari e'tibordan chetda qolgan. Chunonchi, o'quv qo'llanmaning 3-qismida ekologik xavfsizlik va barqaror

taraqqiyotning huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy asoslari batafsil yoritilgani holda, ekologik axloq masalalari rejaga kiritilmagan [6].

Jamiatda ekologik axloqiy normalar ustuvorligini ta'minlash huquqiy qonunlarni bajarish mas'uliyatini ham, siyosiy talablar majburiyatini ham istisno qilmaydi, balki taqozo etadi. Ekologik munosabatlarda axloq ustuvorligini ta'minlash, ma'lum ma'noda, insonning faoliyat erkinligini ("tabiat manfaatlarini" doirasida) chegaralash masalalari bilan bog'liq bo'lganligi uchun ham axloqning bevosita regulativ funksiyasi doirasiga kiradi.

Ekologik axloqiy qadriyatlar "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini boshqaruvida huquq yoki siyosat kabi rasmiy maqomga, maxsus institutsional tizimiga ega bo'lmasa ham: birinchidan, jamiat a'zolarining tabiiy atrof muhitni muhofaza qilish sohasida amal qilishi majburiy bo'lgan rasmiy qonun-qoidalar, umuminsoniy normalarida ifodalanadi; ikkinchidan, huquqiy aktlar, siyosiy qoidalar axloqiy normalar orqali "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini maqsadga muvofiq boshqaradi va samaradorligini ta'minlaydi; uchinchidan, ekologik axloqiy normalar muayyan jamiat a'zolarining "tabiat-jamiat-inson" munosabati ratsionalligini, inson "ekologik sifatlarini" baholovchi mezon hisoblanadi; to'rtinchidan, ekologik axloq antropotexnogen faoliyat natijasida vujudga kelgan ziddiyatlarni bartaraf etishning faol subyektiv omili hisoblanadi.

Davlatning ekologik siyosati hokimiyat vositasida tabiatni muhofaza qilish maqsadini amalga oshirishga yo'naltirilgan bo'lsa ham, unga faqat axloq normalariga rioya qilish orqali erishishi mumkin. Shuning uchun ham, har qanday sohada boshqarishning demokratik mazmuni: axloqiy qadriyatlarga mosligi, ijtimoiy nazoratning ma'naviy-axloqiy me'yorlarini aniqlaydigan siyosiy va jamoatchilik institutlari faoliyatlarini tashkil qilish bilan xarakterlanadi.

Xulosa. Shu nuqtai nazardan, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini boshqarishda axloq normalarining ustuvorligi: birinchidan, ekologik axloqning funksional xarakteri tabiatni muhofaza qilish zaruriyati va biosfera muvozanatini saqlash maqsadi bilan belgilanadi; ikkinchidan, ijtimoiy ong shakllari funksiyalarini ekologik axloqiy normalar, talablar asosida tashkillashtirish va nazorat kilishda namoyon bo'ladi; uchinchidan, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini boshqarish usullari va vositalarining axloqiy normalarga adekvatligi ekologik faoliyat samaradorligi shartidir; to'rtinchidan, ekologik munosabatlarini boshqarishning demokratik xarakteri tabiat muhofazasiga doir umuminsoniy va milliy axloqiy qadriyatlar uyg'unlashuviga bog'liq.

Insoniyatning "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini ma'naviy-axloqiy normalarga asosan boshqarishi milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlarining uyg'unlashish tarixidan iborat. Lekin, iqtisodiy manfaatlar o'rtasidagi ziddiyatlar "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini yagona maqsad doirasida uyg'unlashtirish ideallarini amalga oshirish imkoniyatini topishga intilib kelmoqda. Bu haqda avstriyalik psixolog Z.Freyd: "Biz bundan buyon ham insonning tabiiy istak-mayllari oldida aql-idrokimiz o'z ekanligini tan olamiz va bunday deysishga haqlidirmiz. Ammo, aql-idrok, o'z o'ziga qaramay, odamni hayvoniylikdan insoniylikka chaqirishdan tolmaydi. Aql-idrok doimiy mag'lubiyatlarga qaramay, bir zamon kelib, ustun kelishini hali juda uzoq zamonlar kutishga to'g'ri keladi, ammo bunday zamon cheksiz uzoq ham emas"[7], deb yozishi bilan insoniyat ma'naviy salohiyatiga umid bilan qaraydi.

ADABIYOTLAR

1. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. 2- изд., доп.и перераб.—Москва: 2000. —С. 243.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "O'zbekiston Respublikasini rivojlanishi bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami, 2017 y. 6- son. 70-modda.
3. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimai. —Toshkent: "Sharq", 2001. -B. 114.
4. Абдукамилов Р. Авестийские текст о государственности и праве: вопрос генезиса и эволюции структур. Ўзбекистон тарихи, 2000, 3 сон, 22 бет
5. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. - B.112.
6. Tursunov X.T., Raximova T.U. Ekologiya. O'quv qo'llanma. –Toshkent: "Chinor ENK" ekologik nashriyot kompaniyasi. 2006. – B.142
7. Sveg S. Zigmund Freyd. Ruhiiy tahlil san'ati. Jahon adabiyoti. 2000 y., mart. -B. 134.
8. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 106-b.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi Farmoni. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida // Veb-sayt O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi – www.lex.uz.
10. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish - taraqqiyotimizning muhim omilidir. – Toshkent: O'zbekiston. 2010. -9 -b.